

DESPRE PĂTRUNDEREA DENARILOR LUI MARCUS ANTONIUS ÎN DACIA

DE

IUDITA WINKLER

Deși problema pătrunderii denarilor lui Marcus Antonius în Dacia a fost dezbătută în trei articole¹, unele aspecte ale ei n-au fost luate totuși în discuție. În cele ce urmează vom aduce argumente noi în favoarea tezei lui Mommsen și Regling cu privire la menținerea în circulație a denarilor, emiși în ajunul bătăliei de la Actium, cu emblemele legiunilor, argumente care justifică opinia că prezența acestor emisiuni în Dacia nu se datorează unor împrejurări speciale.

În *Naturalis Historia* Plinius face următoarea mențiune: *Miscuit denario triumvir Antonius ferrum: miscentur aera falsae monetae*² (acest pasaj dovedește că în antichitate era cunoscută valoarea scăzută a denarilor emiși de Marcus Antonius). Veracitatea acestei informații este confirmată de analizele executate asupra unor emisiuni ale lui Marcus Antonius, care arată că ele cuprind numai 0,838 % până la 0,874 % argint³, ceea ce înseamnă o scădere considerabilă față de emisiunile anterioare al căror procentaj de argint oscila între 0,990 și 0,952⁴. Numărul exemplarelor suberate e de asemenea considerabil⁵.

După cum rezultă din literatura indicată de Mommsen în *Geschichte des römischen Münzwesens* monedele emise de Marcus Antonius cu „legio” (denumite „Legionsdenare”) au atras de mult atenția specialiștilor. Mommsen precizează că ele „se găsesc într-un tezaur îngropat sub Commodus și în altul îngropat sub Gallienus; monedele triumvirului Antonius sînt prezente

¹ Maria Chițescu, *Unele aspecte ale relațiilor dintre Dicores și Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice (O problemă de geografie istorică)*, în *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 655–665; C. Daicoviciu, *Insemnări despre Dacia (XVIII). Unde a stăpînit Dicores?* în „*Steaua*” (Cluj), XX, nr. 2, februarie, 1969, p. 100–101; D. Protase, *Unde a fost „regatul” lui Dicores?*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 145–152.

² XXXIII, 9, 132; E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, I, 1, Paris, 1901, p. 638–639. K. Regling, în *Zeitschrift f. Num.*, XXIX, 3–4, 1912, p. 218, nota 1. M. H. Crawford, *Plated Coins—False Coins*, în *Num. Chron.*, VIII, 1969, p. 57–58.

³ Th. Mommsen, *Geschichte des römischen Münzwesens*, Berlin, 1860, p. 757, nota 59.

⁴ J. Hammer, în *Zeitschrift f. Num.*, XXVI, 1–2, 1907, p. 92–93.

⁵ E. Babelon, *Description historique et chronologique des monnaies de la République Romaine*, Paris, I, 1885, p. 204–205.

Nr. crt.	Localitatea	Județul	Numărul pieselor				Data finală
			Marcus Antonius	Republi- cane	Imperiale	Total	
1.	Tg. Ocna	Bacău (Moldova)	1	+	+	+13	Augustus
2.	Poiana „H”	Galați „	4	+	+	+4	Augustus
3.	Fotoș	Covasna (Transilvania)	1	261	8	280	Tiberius
4.	Augustin	Brașov „	4	266	24	294	Tiberius (37 e.n.)
			Total	10		591	
5.	Bozleni	Neamț (Moldova)	+3	+9	+1	+25	Vespasianus
6.	Diacon	Galați „	14	+	+	95	Vespasianus
7.	Poiana	Galați „	8	+	+	66	Vespasianus
8.	Ripile	Bacău „	9	—	7	16	Vespasianus
			Total	34		202	
9.	Șapte sate	Brașov (Transilvania)	11	13	16	40	Vespasianus
10.	Sf. Gheorghe (Imprejurimi)	Brașov „	+	31	+	50	Vespasianus
			Total	11		90	
11.	Grădiștea de Munte	Hunedoara (Transilvania)	258	367	158	783	Domitianus
12.	Pasul Vulcan	Hunedoara „	13	+33	+54	+111	Domitianus
			Total	271		894	
13.	Poiana (com. Rovinari)	Gorj (Oltenia)	3	12	13	28	Domitianus
14.	Hunedoara	Hunedoara (Transilvania)	28	69	46	+158	Nerva
15.	Dobrlca	Alba „	4	25	8	37	Nerva (96 e.n.)

16.	Orăștie	Hunedoara (Transilvania)	64	200	54	+312	Traianus (98/99 e.n.)
			Total 96			507	
17.	Prăjești	Bacău (Moldova)	10	—	8	+18	Hadrianus
18.	Muncelu de Sus	Bacău „	202	13	151	366	Antoninus Pius (147/148 e.n.)
19.	Buciumi	Bacău „	1	+1	+1	+7	Antoninus Pius
20.	Țirpești	Neamț „	27	+	+	+27	Marcus Aurelius
21.	Oniceni	Neamț „	6	1	61	68	Marcus Aurelius (167 e.n.)
22.	Prăjești	Bacău „	73	—	4	77	Faustina iunior
23.	Negri	Bacău „	44	+	+	90	Lucius Verus
			Total 353			653	
24.	Sălașuri	Mureș (Transilvania)	19	3	3 178	3 200	Antoninus Pius (157 e.n.)
25.	Barbura	Hunedoara „	2	—	78	+80	Marcus Aurelius (165 e.n.)
26.	Tibodu	Harghita „	+	—202	624	826	Marcus Aurelius (167 e.n.)
27.	Reghin (Imprejurimi)	Mureș „	1	—	+300	+301	Marcus Aurelius (176 e.n.)
28.	Gîrbău	Sălaj „	1	+	+27	+28	Elagabalus
29.	Jeledinți	Hunedoara „	+1	+6	+7	+58	Gordianus III (242/244 e.n.)
			Total 24			4 493	
30.	Gîrla Mare	Mehedinți (Oltenia)	13		307	320	Commodus
31.	Frîncești	Dolj „	1	—	1 364	1 365	Elagabalus
32.	Horezu	Vilcea „	1	1	1	+3	Severus Alexander
			Total 15			+1 688	

și într-un al treilea tezaur, în care seria denarilor imperiali începe numai cu Vespasian”⁶. Analizînd cauzele menținerii în circulație a nominalelor emise în 31 î.e.n., același autor arată că „retopirea monedei vechi sub Traian în 107 [Dio, 68, 151] nu s-a întîmplat pentru că denarii vechi ar fi fost scoși din circulație sau urmau să fie scoși acum, ci pentru că, sub pretextul că moneda era tocită, se putea scoate prin retopirea ei un câștig. Un indiciu demn de remarcat este faptul că denarii lui Marcus Antonius, cu un aliaj prost, au fost excluși din retopirea întreprinsă de Traian și apar mai tirziu adesea în tezaur. Sub Marcus Aurelius... vor fi și ei retopiți”⁷.

După cinci decenii de la apariția lucrării lui Mommsen, Regling urmîrind prezența denarilor emiși de Marcus Antonius a arătat că ei se găsesc în 11 tezaur de Germania liberă : cinci tezaur îngropate înainte de Nero și șase îngropate după Nero, iar pe teritoriul Imperiului roman ei sînt prezenți în trei tezaur îngropate înainte și 14 după anul 68 al e.n.⁸. Explicația dată de Regling motivelor care au determinat menținerea în circulație timp de cîteva secole în cantitate mare a monedelor cu stindardele și numărul legiunilor e similară cu cea a lui Mommsen „sistemul ponderal era hotărîtor în selecționarea monedelor pentru tezaurizare și retopire, căci emisiunile lui Marcus Antonius nu erau identice în ceea ce privește aliajul și greutatea cu cele emise în epoca republicană, ci similare cu cele posterioare lui Nero. În timp ce emisiunile anterioare anului 68 e.n. erau retrase din circulație, cele ale lui Marcus Antonius, fiind mai puțin valoroase, au rămas în circulație, după cum o dovedesc depozitele din imperiu, și în afara granițelor sale”⁹. Faptul că și alte monede republicane și imperiale din timpul dinastiei Iulia Claudia se găsesc uneori în descoperiri din secolele II-III e.n. se datorește fie gradului mare de uzură, fie întîmplării.

Dintre cele 17 tezaur semnalate de Regling numai două provin de pe teritoriul Daciei. Astăzi depozitele monetare care cuprind monede emise de Marcus Antonius cu emblemele legiunilor, descoperite în România, se cifrează la 32(+4)¹⁰. N-am inclus între acestea tezaurul de la Biled, Costinești și Goleț, care împreună cuprind zece denari din seria în discuție ; depozitele fiind risipite în mare parte nu se poate preciza data finală. N-au fost introduse de asemenea nici monedele găsite în mormintele de la Sighșoara (trei bucăți din peste 100)¹¹.

În cele ce urmează vom arăta că, deși există această creștere relativ mare a numărului de monede emise de Marcus Antonius, cele afirmate de Mommsen și Regling rămîn valabile. Neavînd posibilitatea să urmărim descoperirile făcute în întregul Imperiu și în afara granițelor sale, am luat ca termen de comparație numai Bavaria de sus de unde Regling nu a semnalat nici o descoperire¹², dar de unde în prezent se cunosc 12 tezaur de

⁶ Th. Mommsen, *op. cit.*, p. 759, nota 66.

⁷ *Ibidem*, p. 759.

⁸ K. Regling, în *Zeitschrift f. Num.*, XXIX, 3-4, 1912, p. 218-219, nota 2.

⁹ *Ibidem*, p. 218.

¹⁰ Bibliografia acestor tezaur ; Maria Chișescu, în *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 660-664 și D. Protase, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 147-148 ; nr. 29 (= Lásád), omis în ambele articole, e publicat în *NumKözl*, XII, 1913, p. 114-115.

¹¹ Cf. nota 10.

¹² Cf. nota 8.

argint îngropate în secolele I-III e.n.¹³, în trei dintre ele¹⁴ adică în 25 % din totalul descoperirilor se găesc și monede cu „legio”. Dacă luăm în considerare că în provincia Dacia și pe teritoriul Daciei libere numărul tezaurelor este de circa 150¹⁵, cele 32 de depozite monetare cu denarii legiunilor reprezintă 21,3%, iar în Pannonia patru¹⁶ din 21 tezaure¹⁷ cuprinzând monede de acest tip, reprezintă un procent de 19,09. Trebuie să admitem deci că în general numărul tezaurelor a crescut, iar deosebirile după cum vedem oscilează între ± 4 %.

Prezența în număr mare a monedelor emise de Marcus Antonius în Moldova și Țara Birsei a fost interpretată ca o dovadă a legăturilor directe dintre Dicoes și Marcus Antonius, și pe baza lor s-a încercat să se facă o delimitare a teritoriului peste care se întindea dominația lui Dicoes¹⁸. Academicianul Constantin Daicoviciu a arătat că „tezaurele în care apar denarii emiși de Marcus Antonius sînt îngropate cu 100—200 de ani mai tîrziu, deci ele s-ar fi putut răspîndi pe calea comerțului. . . dacă monedele au ajuns ca soldă ele trebuie să atribute bastarnilor. . . , căci ei ocupă zona pe Siretul Mijlociu și spre est cu centrul la Poienești, în jurul căruia sînt cinci descoperiri”¹⁹. D. Protase a arătat „că criteriile numismatice pentru plasarea *sigură* în Moldova a regișorului daco-get [Dicoes] sînt de fapt neconcludente”²⁰.

Cartografiind tezaurele descoperite în Dacia, care cuprind „Legionsdenare”, observăm că ele sînt răspîndite în regiunile unde descoperirile monetare și materialele arheologice sînt mai abundente, fără să existe însă un paralelism constant între ele.

Între tezaurele ce cuprind emisiuni ale lui Marcus Antonius provenite din Dacia și cele descoperite în alte provincii se constată o anumită concordanță în ceea ce privește data la care ele se încheie.

În depozitele unde cele mai recente monede sînt emise în ultimele trei decenii ale secolului I î.e.n., lipsesc monedele lui Marcus Antonius, deși numărul total al monedelor fiind mare (în jur de 1 800)²¹, ar fi fost firesc să cuprindă și un oarecare procentaj din cele ale lui Marcus Antonius.

Din tezaure ce se încheie cu monede emise în prima jumătate a secolului I.e.n. — mai precis pînă în timpul lui Nero — avem în total 10 monede,

¹³ H. - J. Kellner, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*, I, 1. *Oberbayern*, Berlin, 1969, p. 63/1054, 84/1082, 94/1102, 111/1114, 112/1115, 202/1229, 229/1250, 274/1254, 276/1256, 290/1267, 291/1268, 321/1325.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 1082, 1102, 1267.

¹⁵ D. Protase, *Les trésors monétaires de la Dixie romaine. . .*, în *Congresso internazionale di Numismatica*, II, Roma, 1965, p. 432 și tabelul alăturat; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, București, 1968, p. 125—129; B. Mitrea despre descoperiri monetare pe teritoriul României, în *SCIV*, 1961—1970; idem, *Dacia*, N. S., 1959—1970; idem, în *SCIV*, VII, 1962, 1—2, p. 161—165; D. Protase — T. Bader, în *Tezaure monetare din județul Satu Mare*, 1968, p. 55, nota 2, p. 58 și harta anexată.

¹⁶ Două tezaure de la Aquincum în *Budapest Rég.*, XII, p. 278—288; Bonyhád, în *NumKözl.*, III, p. 45; Mocsolád, în *NumKözl.*, IV, p. 75.

¹⁷ *NumKözl.*, LVI/LVII, p. 17; V, p. 105; IX, p. 134, IV, p. 47; XIII, p. 71; IV, p. 47; XXXIV/XXXV, p. 24; XII, p. 70; LIV/LV, p. 3, 50—52, nota 16; VII, p. 122; II, p. 39—43; XIII, p. 145; VII, p. 119; VIII, p. 144; *ArchÉrt.*, IX, p. 124—137; cf. *Budapest Rég.*, XIII, p. 339 (data finală a acestor tezaure e între 115/117 e.n. și 285 e. n.).

¹⁸ Maria Chișescu, în *SCIV*, 19, 1968, p. 660 și urm.

¹⁹ C. Daicoviciu, în *Steaua*, XX, 2, 1969, p. 100—101.

²⁰ D. Protase, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 152.

²¹ Cf. I. Winkler, în *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 17, 1967, p. 134.

provenite din patru depozite cu un total de + 591 de piese (cf. Tabelul, nr. 1—4).

Din totalul de 292 de exemplare cuprinse în cele șase descoperiri avînd ca dată postquem domnia lui Vespasian, 45 aparțin emisiunilor lui Marcus Antonius (cf. Tabelul, nr. 5—10).

Proporția lor este mult sporită în cele trei tezaure încheiate sub Domițian : 274 de monede din totalul de 922 (cf. Tabelul, nr. 11—13). În tezaurul din județul Hunedoara — încheiat probabil sub Nerva —, dintre 158 de denari, 28 poartă emblema legiunilor, iar tezaurul de la Orăștie, din care au fost studiate 312 monede — cele mai recente fiind din anul 98—99 e.n. — cuprinde 64 de astfel de denari (cf. Tabelul, nr. 14—16).

Dintre tezaurele îngropate în secolele II-III e.n. în Provincia Dacia, nouă cuprind monede emise de Marcus Antonius, în total 39 de piese din circa 6 000 (cf. Tabelul, nr. 24—32), la care se adaugă un număr necunoscut (dar destul de mare) din tezaurul de la Tibodu. În Dacia liberă proporția emisiunilor lui Marcus Antonius depășește jumătate din numărul pieselor găsite în cele șapte tezaure, unde ele sînt reprezentate prin 353 din totalul de 653 de bucăți (cf. Tabelul, nr. 17—23).

Urmărind eșalonarea tipurilor monetare din tezaurul de la Grădiștea Muncelului, observăm că o treime—258 de piese—sînt emisiuni ale lui Marcus Antonius, iar dintre acestea 95 reprezintă tipul cu stindardele legiunii și legenda LEG II pînă la LEG XXIII ; lipsesc tipurile rare și unicatele (cu LEG : XXVII, XVIII, XXII, XXIV—XXX²²). Privitor la celelalte 163 de monede nu avem indicații detaliate : se face doar o trimitere globală la planșa a V-a din Cohen ; or, după cum se știe, printre tipurile expuse pe această planșă figurează numai trei denari tipuri foarte rare, deosebiți de cei cu stindardele : doi emiși în același an (nr. 35 și 38) și unul din anul 34 î.e.n. (nr. 47), așa încît putem admite că majoritatea — dacă nu totalul — se încadrează în seria tipurilor cu stindardele și numărul legiunilor. Ele n-au fost însă clasificate probabil din cauza gradului mare de tocire. Acest depozit monetar cuprinde, așadar, cel mai mare număr de denari cu emblema legiunilor, cunoscut în vreuna din descoperirile din Dacia. Pe locul al doilea s-ar plasa tezaurul de la Muncelul de Sus cu 202 monede, urmat de cel de la Prăjești cu 73 de piese, Orăștie cu 64 și Negri cu 44 de piese. Este regretabil că pentru tezaurul de la Tibodu dispunem numai de o informație sumară : el cuprinde, printre 826 de monede îngropate sub Marcus Aurelius, „186 de denari emiși în epoca triumviratului (43—31 î.e.n.), în general tociți, așa încît abia pot fi identificate tipurile. Între acești denari sînt și exemplare purtînd numărul a zece dintre legiunile lui Marcus Antonius (de la *Legio* II, V, VI, VII, XIII, XIII (XIV), XIX, XX și XXI), cele mai multe cu contramărci”²³. Deoarece în celelalte tezaure monetare din Dacia cantitatea monedelor emise între 43—31 î.e.n. e foarte redusă, putem admite că o mare parte din cei 186 de denari clasificați ca fiind emiși în epoca triumviratului se încadrează între denarii bătuți în ajunul bătăliei de la Actium.

²² E. Babelon, *Description . . .*, p. 204.

²³ J. G. Seidl, *Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsq.*, XIII, 1854, [p. 136], extras IV, p. 64.

Se știe că Marcus Antonius a emis o cantitate mare de denari cu emblema legiunilor, ar fi deci firească Dicomes, aliatul lui Marcus Antonius, să fi primit și el din aceste piese ca recompensă pentru ajutorul dat (cum susține M. Chițescu)²⁴. Descoperirile monetare nu contribuie însă cu nimic la verificarea acestui fapt, deoarece emisiunile nu au o pondere suficient de mare în ansamblul descoperirilor din Dacia, datînd din prima jumătate a secolului I e.n.; ele apar într-un număr de tezaure din a doua jumătate a secolului I e.n. și în cele din secolele II-III e.n. Prezența lor în tezaurele îngropate în secolul al II-lea și gradul mare de uzură în depozitele de la Grădiștea de Munte, Sălașuri și Tibodu, precum și numărul mic de exemplare în tezaurele îngropate pînă la Nero permit constatarea că stocul principal n-a pătruns în Dacia imediat după emiterie. De altfel, după cum am văzut, ele se găsesc în Germania liberă și în Imperiul roman în cantități apreciabile.

Prezența în tezaurele din Dacia nu se datorește, prin urmare, în primul rînd legăturilor directe dintre Dicomes și Marcus Antonius, de vreme ce ele se întîlnesc și în alte teritorii din afara Imperiului, unde moneda romană era dominantă, chiar dacă o confruntare — pe baza unei comparații cu totalul descoperirilor — a situației din Dacia cu cea din alte teritorii ar arăta o sporire relativ mai mare a numărului acestor emisiuni în Dacia. În acest caz am putea afirma cel mult că participarea ostașilor daco-geți și bastarni la luptele din Peninsula Balcanică în anul 31 î.e.n. a putut contribui doar la pătrunderea unei părți a acestor emisiuni în Dacia, restul pătrunzînd pe calea comerțului.

În sprijinul tezei că monedele lui Marcus Antonius n-au fost aduse în Dacia sau în alte provincii imediat după emiteria lor, vine și prezența contramărcilor de pe piesele descoperite la Potaissa²⁵, la Grădiștea de Munte²⁶, la Tibodu²⁷ și la Aquincum²⁸. Contramărcile fiind aplicate după cum se știe de nummularii ca garanție a verificării monedelor constituie un indiciu că ele au circulat în Imperiul roman după data emiterii lor. Dacă piesele ar fi fost date de Marcus Antonius lui Dicomes și puse de acesta în circulație, ele ar fi trebuit să fie lipsite de contramărci. Cea mai recentă contramărcă ce se întîlnește pe monedele din tezaurele descoperite în Dacia nu este un *signum incussum* al unui *nummularius*, ci numele prescurtat al împăratului Vespasian, aplicat pe un denar tocit, emis de Augustus, din stocul celor găsiți la Grădiștea de Munte (contramărci aplicate de Vespasian se găsesc și pe denari emiși în epoca republicană²⁹, ceea ce constituie un indiciu că ele circulau intens și după reforma lui Nero pe teritoriul imperiului). Denarul contramărcat al lui Augustus n-a putut pătrunde în Dacia decît în timpul domniei lui Vespasian sau eventual chiar după domnia acestuia. Tot atunci au putut fi aduse și alte monede emise cu mult

²⁴ M. Chițescu, *op. cit.*, p. 657—660.

²⁵ Nepublicate, se păstrează la Muzeul din Turda, cf. D. Protase, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 148, nr. 11.

²⁶ În *SCN*, V, p. 229.

²⁷ Cf. nota 23.

²⁸ E. Jónás, în *Budapest Rég.*, XII, 1937, p. 282, nr. 42 (din 22 denari, 14 sînt contramărcați), p. 287, nr. 4—6 (din 11 denari, 9 sînt contramărcați).

²⁹ M. Bahrfeldt, *Contramarken Vespasians auf römischen Familiendinare*, în *Zeitschrift . N. 1 n.*, I II, 1876, p. 354—373.

timp înainte, între ele și emisiuni ale lui Marcus Antonius — dar care, fiind în depozitele unor particulari, n-au fost supuse contramarcării.

Identitatea contramărcilor de pe denarii romani din Dacia și cei din Italia ³⁰, unde aplicarea semnelor de verificare încetează sub Tiberius ³¹, — după această dată găsim numai contramărcei puse din ordinul împăratului — precum și faptul că în tezaurele din Dacia, care cuprind monede republicane și imperiale contramărcate, nu găsim nici o piesă cu vreun semn de verificare posterioară domniei lui Tiberius exclud posibilitatea ca contramărcile să fi fost aplicate pe teritoriul Daciei, căci este puțin probabil ca interzicerea „contramărcării” să fi fost concomitentă în Dacia liberă și în Imperiu, dar încă nu avem nici un indiciu că în Dacia ar fi existat vreun verficator de monede.

Toate acestea arată că cea mai mare parte a monedelor cu emblema legiunilor lui Marcus Antonius n-a fost pusă în circulație în Dacia de Dicomēs și de ostașii săi, căci, în acest caz, ele ar trebui să se găsească în cantități mari — fără contramărcei — în tezaurele îngropate în ultimele trei decenii ale secolului I î.e.n. și prima jumătate a secolului I e.n. Rămânând multă vreme în uz, acești denari duși în afara granițelor imperiului au fost acceptați, în condiții rămase nouă necunoscute, de populațiile de la periferia imperiului, care poate nu cunoșteau valoarea de circulație a acestui denar ³². Așa s-ar explica decalajul mare între proporția monedelor lui Marcus Antonius, găsite în Dacia liberă, față de cele din provincia Dacia. Pe de altă parte, prezența denarilor emiși de Marcus Antonius într-un număr relativ mare de tezaure din Moldova, care se încheie în secolul al II-lea și în primele trei decenii ale secolului al III-lea, trebuie pusă în legătură cu îngroparea în acel timp a circa 50 de depozite monetare ³³.

À PROPOS DE LA PÉNÉTRATION EN DACIE DES DENIERS ROMAINS ÉMIS PAR MARC ANTOINE

RÉSUMÉ

La présence dans les découvertes de la Moldavie et de la Țara Birsei d'un grand nombre des monnaies aux emblèmes des légions, émises par Marc Antoine, a été interprétée comme une preuve que ce dernier aurait payé de ces monnaies ses alliés géto-daces. A partir de ces éléments on a tenté une délimitation du territoire relevant de la domination de Dicomēs, mais cette thèse n'a pas été unanimement admise (voir note 1).

³⁰ Vezi planșele alăturate la G. G. Belloni, *Le monete romane dell'Età Repubblicana*, Milano, 1960, în comparație cu cele alăturate la diferitele tezaure republicane din Dacia; cf. M. Chișescu, în *SCIV*, XVII, 1966, 2, p. 251 și urm.

³¹ E. Babelon, *Traité...*, p. 648; M. Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*, Halle, 1926, p. 263.

³² Bolin Sture, *Der römische Denar und Greshams Gesetz*, în *Congrès International de Numismatique...*, Paris, vol. II, 1957, p. 577 și urm. și p. 589.

³³ B. Mitrea, despre descoperiri monetare recente și mai vechi de monede antice și bizantine în țara noastră, în *SCIV*, 1961 — 1970; idem, în *SCIV*, XIII, 1962, 1—2, p. 161—165; D. Protase — T. Bader, în *Tezaure monetare din județul Salu Mare*, 1968, p. 55, nota 2, p. 57 și harta anexată.

L'auteur montre que les découvertes monétaires ne contribuent pas à la confirmation de ce fait, car les émissions de Marc Antoine font défaut dans les dépôts enfouis pendant les trois dernières décennies du Ier siècle avant notre ère (voir note 21). De même leur importance n'est pas suffisamment marquée dans l'ensemble des découvertes de la Dacie, qui remontent à la première moitié du Ier siècle de notre ère. Leur apparition massive dans les trésors enfouis au IIe siècle de notre ère (voir le tableau 98—99), leur degré d'usure très accusé dans les dépôts de Grădiștea de Munte, Sălașuri et Tibodu, et surtout la présence des contre-marques sur certaines monnaies à l'emblème des légions, trouvées dans les trésors (voir notes 25—27) nous suggèrent que ces monnaies n'ont pas dû pénétrer en Dacie immédiatement après leur émission. Par d'ailleurs, elles se retrouvent en quantité appréciable également dans la Germanie libre et dans certaines provinces de l'Empire romain (voir les notes 3, 8, 14, 16).

Longtemps restés en usage, ces deniers ont été acceptés au-dehors des frontières, dans des conditions qui nous échappent encore, par les populations de la périphérie de l'Empire, qui peut-être ne connaissaient pas la valeur de circulation de ce type de denier (note 32). C'est ainsi que s'expliqueraient le grand décalage entre le nombre des monnaies de Marc Antoine, trouvées dans la Dacie libre, par rapport à celles de la province Dacia. Ajoutons aussi le fait qu'en territoire moldave 50 dépôts monétaires environ ont été enfouis, au cours du IIe siècle, quand le denier de Marc Antoine circulait encore intensément, tandis que dans le reste de la Dacie le nombre de ces trésors s'élève à une centaine environ (voir les notes 33 et 15).

